ESTONSKÝ EPOS KALEVIPOEG: ODRAZ LIDOVÉHO ZPĚVU I NEUSTÁLÁ HUDEBNÍ INSPIRACE

Iivi Zájedová

Vztah hudby a slova nalezneme v různých žánrech napříč historickými epochami. Základem literárního slova je živé slovo – jak mluvené, tak zpívané. Tento nerozměrný příspěvek pojednává o estonském eposu *Kalevipoeg,* do češtiny přeloženém filologem a esperantistou Milošem Lukášem (1897–1976) pod názvem *Syn Kalevův*[1] (Kreutzwald 1959). Vydání Lukášova překladu v roce 1959 v českém prostředí nevzbudilo ve své době větší pozornost a estonská folklorní poezie a próza jsou zde dodnes málo známy.[2] V následujícím textu se proto pokusím stručně představit pozadí vzniku eposu, jeho obsah a kompozici ve vztahu k hudbě a jeho inspirační hodnotu pro umělce. V textu uváděné části eposu jsou převzaty z estonského vydání publikovaného v roce 1951 (Kreutzwald 1951; obr. 1).

Autor eposu, estonský básník, prozaik, publicista, národní buditel a organizátor veřejného života Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882), se narodil na panství Jõepere v estonském kraji Virumaa v rodině nevolníka, jeho otec se však v roce 1815 z nevolnictví vyvázal. Mladý Friedrich vystudoval na krajské německé škole v Rakvere a Tallinnu, stal se učitelem na základní škole v Tallinnu a poté byl dva roky domácím učitelem v Petrohradě. V letech 1826–1833 studoval medicínu na univerzitě v Tartu, zúčastňoval se však pilně také přednášek o literatuře. Mohl být jistě obětavým lékařem, ale mnoho času věnoval sběru estonských lidových pohádek a pověstí. Byl prvním významným estonským

1. Český název není zcela vhodně zvolen, protože neodráží fakt, že Kalevipoeg je jméno hlavního hrdiny (byť jeho doslovný překlad opravdu znamená syn Kalevův).
2. Do českého jazyka byly Naděždou Slabihoudovou přeloženy také Kreutzwaldovy pohádky, které měly nečekaný úspěch. Viz Kreutzwald, Friedrich Reinhold 2000: *Báchorky ze země tisíce ostrovů.* Praha: East.

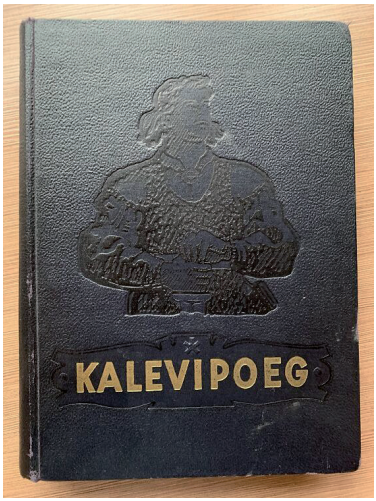

Obr. 1. Kreutzwald, Friedrich Reinhold: Kalevipoeg. Eesti rahva eepos. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus. 1951

buditelem a organizátorem národního života (obr. 2). Tvořil v době, kdy tištěné estonské slovo bylo determinováno církevní politikou ovlivňovanou německou šlechtou, která Estonsku v té době reálně vládla, a kdy ruská carská cenzura potlačovala jakýkoliv svobodnější projev.[3]

Kreutzwald již od mládí sbíral lidové písně, pohádky, pověsti, přísloví a rčení. Jeho dílo lze označit jako pozdně romantické. Na eposu *Kalevipoeg* pracoval plných deset let. Tisk jeho první verze carská cenzura nepovolila. Dílo vyšlo až v letech 1857–1861, a to po částech, v přepracované a rozšířené podobě o 18 994 verších. Zásluhu na vydání měla Estonská učená společnost (Õpetatud Eesti Selts), nejstarší estonská vědecká organizace.[4] První kompletní edice eposu vyšla až v roce 1862 ve Finsku.[5]

3. Kreutzwald, Friedrich Reinhold [heslo]. 2000. In: *Eesti Entsüklopeedia EE* [Estonská encyklopedie], 14 Eesti elulood. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia EE, s. 183–184.
4. Byla založena na univerzitě v Tartu v roce 1838 s cílem studovat estonskou historii a prehistorii, jazyk, literaturu a folklor. Společnost je doposud činná, má 115 aktivních a 19 čestných členů.
5. Kreutzwald, Friedrich Reinhold [heslo]. 2000. In: *Eesti Entsüklopeedia EE* [Estonská encyklopedie], 14. Eesti elulood. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia EE, s. 183–184.

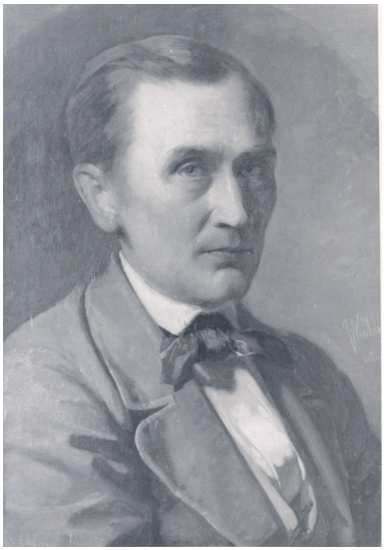

Obr. 2. Friedrich Reinhold Kreutzwald. Olejomalba Johanna Kölera z roku 1864

Jedním z iniciátorů myšlenky vytvořit estonský epos byl před Kreutzwaldem Friedrich Robert Faehlmann (1798–1850). Ve své práci *Die Sage vom Kallewi poeg (Muistend Kalevipojast)* vydané německy v Tartu roku 1839[6] popsal velkou část příběhů Kalevipoega, a to na základě estonských legend a příběhů s protiněmeckou orientací.[7] Jeho přípravné práce později použil právě Kreutzwald, jemuž se dalším vzorem stala i *Kalevala* vytvořená na základě karelo-finských lidových zpěvů finským spisovatelem Eliasem Lönnrotem (1835–1936). S *Kalevalou* má *Kalevipoeg* kromě čtyřstopých trochejů společné i tropy, paralelismy a náslovný rým. Epos je výpravným dílem, k němuž Kreutzwald s využitím malého množství jiných zdrojů (antické eposy, *Kalevala*, *Zpěvy Ossianovy*) přidal vlastní doplňky. Šlo o texty vytvořené v duchu lidových veršů, které měly doplnit předpokládané chybějící části eposu rekonstruovaného z dochovaných torz folklorních podání.

6. V estonštině vyšla až v roce 1915.
7. Faehlmann, Friedrich Robert [heslo]. 2000. In: *Eesti Entsüklopeedia EE* [Estonská encyklopedie], 14. Eesti elulood. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia EE, s. 63.

Obr. 3. Vanemuine s varytem. Adolf Charlemagne (†1901), Eduard Magnus Jakobson (†1903) – Wanemuine kandle healed

Finský folklorista Honko Lauri považuje *Kalevipoega* za typický tradiční epos, jehož údajné slabiny a mezery jsou dány tím, že se autor díla snažil co nejvěrněji respektovat původní pramen – folklorní materiál. Některé části byly totiž původně zpívané, a tak mají formu lidových písní, tudíž i úzké spojení s hudbou (Honko – Nyman 2001: 119).

Abychom získali konkrétnější přehled o tom, jak epos *Kalevipoeg* souvisí s hudbou, je třeba k této otázce přistupovat z několika hledisek. Především je zajímavé všimnout si v textu eposu zmínek o hudebních projevech.[8] Dílo se skládá z dvaceti příběhů, jimž předchází Kreutzwaldovo Doporučení a Úvodní věnování. Hned první věta eposu – přímá výzva k bohu písně jménem Vanemuine – zní: „*Půjč mi* ***varyto*** *své, Vanemuine!*“[9] (Obr. 3) Již tento k hudbě

8. V příspěvku použité citace pocházející z vydání publikovaného v roce 1951. Z estonštiny je přeložila Iivi Zájedová.
9. V estonštině „*Laena mulle oma* ***kannelt*** *Vanemuine!*“ Pojmem *varyto* je zde označen *kannel*, dodnes velmi rozšířený estonský lidový hudební nástroj. Jde o drnkací strunný nástroj patřící do skupiny krabicových citer.

směřující počáteční text předznamenává fakt, že právě hudba je charakteristickým, nosným a stále se opakujícím motivem eposu. V celém díle není jediný příběh, který by nezahrnoval píseň, zpěv, hudbu. Setkáváme s formulacemi jako „*noční zvuky, něžné hlasy*“ (Kreutzwald 1951, Doporučení: 10), „*chvála písničkáři*“ (tamtéž, Úvod: 11), „*Zpívalo se proti lesu, křičelo se proti ostrovu Hiiu, nebo píseň padla na* [hrad] *Kuressaari*“ „*Zpíval brzy, zpíval pozdě*“ (tamtéž, III. příběh: 53), „*Zpívalo se sedm tajných písní*“ (tamtéž, XI. příběh: 169). V textu jsou zmiňovány pastýřské písně, zpěv chlapců a dívek, zpěv starých žen u kolovratů, ale také smírčí písně (písně s usmiřovací funkcí), v nichž vládnou moudrá slova a jimiž zpěvák sedící spolu s hráčem na varyto u stolu mezi ostatními nechal „*píseň vzlétnout*“ (tamtéž, XIX. příběh: 293).

Z postav eposu se poměrně často objevuje sám Kalevipoeg a jeho přátelé, kteří jsou zároveň výtečnými zpěváky. Hlavní hrdina údajně zpíval tak, až *„moře hučelo a skály mu odpovídaly ozvěnou“* (tamtéž: III. příběh: 51–52). Výbornou zpěvačkou byla i Kalevipoegova matka Linda a také písně jeho bratrů se rozléhaly přes celý les (tamtéž, III. příběh: 50–56; V. příběh: 82; VIII. příběh: 124). Chváleny jsou i písně Ostrovní panny (estonsky *Saarepiiga*) (tamtéž, IV. příběh: 62). Ústřední hrdinové eposu stejně jako další postavy jsou důstojnými potomky samotného boha písní Vanemuine. Používaným hudebním nástrojem je zde varyto a lesní roh (tamtéž, Doporučení: 3–4, XX. příběh: 306). Scénami s výrazným hudebním obsahem jsou např. písně Kalevipoega vracejícího se z lovu a hledajícího matku či jeho písně zpívané při návštěvě otcova hrobu (tamtéž, XIX. příběh: 53, 54, 113).

Dalším důležitým momentem je výstavba textu eposu na základě folklorního podání. V první části převládají texty vycházející z tzv. runových písní (spojených s recitativním způsobem přednesu vycházejícím z jednoduchých, všeobecně známých „nápěvů“). V druhé části nacházíme texty novějších lidových písní, které jsou rozměrnější, lyričtější a méně recitativní – jako příklady lze uvést písňové texty *Vesluj, zpěváku,* přímo *svým hlasem* (*Sõua laulik, lausa suuga*) a *Když začnu zpívat písně* (*Kui ma hakkan laulemaie*) (tamtéž: 17). Dále můžeme v díle najít písně o matce či otci (tamtéž, II. příběh: 36, 39), o tanci (tamtéž,

I. příběh: 22–26), chmelu, moři, orbě, o velkém dubu, velkém volu, cudné panně, válečném poselství, válce, o říši divů aj. Za pozornost stojí především množství tzv. písní na houpačce. Pro Estonce vždy souvisely se setkáváním mladých lidí, kteří se při houpání seznamovali (Zájedová 2020: 116).

Písňové texty zařazené Kreutzwaldem do eposu se buď pojí se známými nápěvy, anebo naopak jejich melodii neznáme. Právě druhá skupina se stala inspiračním zdrojem pro řadu tvůrčích osobností, které tyto texty zhudebnily. Připomenout můžeme např. dodnes populární píseň skladatele Tuudora Vettika (1898–1982) *Kukačko, zlatý ptáčku můj, kukej* (*Kuku, kägu, kuldalindu*) (tamtéž: 59). Lidové zpěvy jsou přítomné v celém eposu, není však vždy možné zpětně zjistit, které konkrétní části textu představují folklorní podání a které byly dotvořeny Kreutzwaldem. U prokazatelně lidových textů pak v řadě případů nevíme, z jaké části Estonska pocházejí ani do jaké míry byly rozšířeny.

Vytvoření eposu se stalo jedním z nejvýraznějších fenoménů estonského národního obrození a přineslo vzrušující podněty do tamního kulturního života, potažmo i do estonské hudby. Texty eposu se začaly široce využívat v umělecké tvorbě. Jako první zdůraznil význam díla coby tvůrčího zdroje estonský muzikolog, skladatel, novinář a lingvista Karl August Hermann (1851–1909), jedna z nejvýraznějších osobností estonského národního hnutí.[10] Také první estonský profesionální skladatel Rudolf Tobias (1873–

10. Hermannem zhudebněné texty z eposu *Kalevipoeg* jsou např. součástí jeho edice *Eestirahva laulud segakoorile, vihik I.* [Písně estonského lidu pro smíšený sbor, sešit I]. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts, 1890.
11. Rudolf Tobias byl první mezinárodně uznávaný estonský skladatel. Uznání se dočkal již za svého života v Německu. Důležitou roli sehrály jeho vokálně symfonické grandiózní formy, zejména oratorium *Des Jona Sendung* (*Znamení Jonášovo*). Tobias vystudoval konzervatoř v Petrohradě (varhany u Ludvíka Homilia a skladbu u Nikolaje Rimského-Korsakova), poté působil v letech 1898-1904 jako varhaník a dirigent kůru petrohradského estonského chrámu sv. Jana. V roce 1908 opustil Estonsko. Žil krátce v Paříži, Mnichově, Drážďanech, v Praze a Dubí, na konci roku 1908 se přestěhoval do Lipska a v roce 1910 se usadil v Berlíně. Působil zde jako varhaník a novinář, později získal řádnou profesuru na Královské hudební akademii. Zemřel na zápal plic ve věku čtyřiceti pěti let. Srov. „Rudolf Tobias.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online]. [cit. 10. 10. 2022]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Tobias>.

1918)[11] pochopil význam eposu pro estonskou kulturu a začal na jeho základě psát operu. Brzká smrt zabránila Tobiasovi v jejím dokončení, z jeho tvorby však můžeme zmínit jiná díla vycházející s tematiky eposu, např. melodram *Sen Kalevipoega* (*Kalevipoja unenägu*), balady *Protože panna je krásná* (*Sest neitsi on kaunis*) a *Mladý Kalev před branami pekla* (*Noor Kalev põrguväravate ees*).

Epos se stal v estonském prostředí extrémně populárním a řadu z něj čerpaných motivů nalezneme jak v estonské artificiální sféře, tak v lidové tradici. Zrození Estonské republiky v roce 1918 dalo silný impulz k rozvoji profesionálního divadla, včetně tanečního; domácí tvorba vycházející z estonského kulturního dědictví a vytvořená (v případě tanečního divadla) na hudbu místních skladatelů se však na scénu dostala až ve 30. letech. Jedním z prvních zpracovaných témat se stal právě estonský národní epos – první taneční interpretace nazvaná *Suita Kalevipoeg* vznikla v roce 1934, choreografii vytvořila Gerd Neggo na hudbu Eugena Kappa, Evalda Aava a Adolfa Vedra. Suita měla tři části: Mladý Kalevipoeg; Kalevipoeg a Ostrovní panna; Smrt Kalevipoega (Einasto 2017: 85). V době vzniku inscenace v Estonsku stejně jako jinde v Evropě sílilo národní cítění, jež přivádělo na scénu literárního národního hrdinu a pohybový materiál inspirovaný lidovými tanci. Zahájeny byly také práce na uvedení baletu *Kalevipoeg* v divadle Estonia, ale v důsledku sovětské okupace a válečných událostí v letech 1940–1944 se tento záměr neuskutečnil. Po válce využila texty eposu pro svou tvorbu řada estonských skladatelů jak ze starší, tak mladší generace. Tato tendence zintenzivnila zejména v roce 1961, kdy se slavilo 100. výročí vydání díla, ale lze ji kontinuálně sledovat během celého období sovětské okupace Estonska. V oblasti sborové tvorby byla vytvořena řada svérázných písňových suit, vznikla i rozměrnější hudební díla. Zmíněný balet *Kalevipoeg* na hudbu Eugena Kappa[12] se v divadle Estonia dostal na jeviště až v letech 1948 (choreografka Helmi Tohvelman), 1953 (choreografové Ida Urbeli a Udo Väljaots; obr. 4) a 1961

12. „ „Mõõkade tagumine“ balletisüidist „Kalevipoeg“, Eugen Kapp, HNSO.“ *YouTube* [online] [cit. 15. 10. 2022]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=psO0y-9a-wc>.

Obr. 4. Balet Kalevipoeg. Část „Tanec vodních víl" (Näkineidude tants). Tallinn 1953. Zdroj: Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum DrKM F 230: 30

(choreografové Vladimir Burmeistri a Senta Ots), inscenován byla také roku 1950 v Tartu v divadle Vanemuine (choreografka Ida Urbel). Novou taneční verzi na Kappovu hudbu nastudoval v divadle Vanemuine v roce 1985 choreograf Ülo Vilimaa a o rok později v divadle Estonia šéf baletu Tiit Härm. Je pravděpodobné, že cesta *Kalevipoega* na taneční scénu bude pokračovat, protože toto dílo si zaslouží nové uchopení, dokonalejší než ty předchozí a splňující požadavky moderního umění (Einasto 2017: 105). Epos není coby inspirační zdroj ani zdaleka vyčerpán, vznikají další a další z něj vycházející hudební díla různých žánrů a forem.

Kreutzwaldův epos měl na Estonce zásadní vliv, přinesl obrodu estonského písemnictví, byl a nadále zůstává významnou tvůrčí inspirací pro hudební skladatele, tanečníky, zpěváky, dramatiky

či výtvarníky.[13] Již téměř 130 let je toto dílo součástí celonárodního estonskému povědomí, je jedním z hlavních symbolů estonské kultury. Motivy čerpané z eposu jsou využívány v celé řadě uměleckých oblastí, jsou stále znovu zpracovány, a to v široké škále přístupů od stylově věrného přebásnění přes volné zpracování až po karikaturu a parodii.[14] Zdá se, že velmi důležitým počinem by se pro Estonce mohlo stát vytvoření opery zpracovávající děj eposu. Naplnil by se tak nesplněný úkol skladatele Rudolfa Tobiase z počátku 20. století. Je jen třeba, aby se našel talentovaný hudební tvůrce.

Literatura:

HONKO, Lauri – NYMAN, Aarre 2001: *Eepoksia ja eepostutkimusta ltamerestä lntiaan.* [Eposy a epický výzkum od Baltského moře po Indii]. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuude Seura.

EINASTO, Heili 2017: Tantsitud „Kalevipoeg" läbi rahvuslike soostereotüüpide prisma [Taneční zpracování „Kalevipoega" prizmatem národních genderových stereotypů]. *Philologia Estonica Tallinnensis*, Vol. 2, s. 85–107.

Faehlmann, Friedrich Robert [heslo]. 2000. In: *Eesti Entsüklopeedia EE* [Estonská encyklopedie], *14. Eesti elulood*. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia EE, s. 63.

Kalevipoeg [heslo]. 1989. In: *Eesti Entsüklopeedia EE* [Estonská encyklopedie], *4*. Tallinn: Kirjastus „valgus", s. 245.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold [heslo]. 2000. In: *Eesti Entsüklopeedia EE* [Estonská encyklopedie], *14. Eesti elulood*. Tallinn: Eesti Entsüklopeedia EE, s. 183–184.

KREUTZWALD, Friedrich Reinhold 1951: *Kalevipoeg. Eesti rahva eepos* [Kalevův syn. Epos estonského lidu]. Tallinn: Eesti Riiklik Kirjastus.

KREUTZWALD Friedrich Reinhold 1959: *Syn Kalevův*. Z estonského originálu Kalevipoeg vybral, přeložil, doslov a poznámky napsal Miloš Lukáš. Praha: Svět sovětů.

ZÁJEDOVÁ, Iivi 2020: Svět vytvořený runovými písněmi: propojení prostoru a hudby v tvorbě Veljo Tormise. In: PŘIBYLOVÁ, Irena – UHLÍKOVÁ, Lucie (eds.): *Od folkloru k world music: Hudba a prostor.* Náměšť nad Oslavou: Městské kulturní středisko, s. 114–122.

13. Při zadání termínu „Kalevipoeg pildis" vyhledavač Google nabízí desítky výtvarných děl zpracovávajících motivy estonského eposu.
14. Televizní pořad režiséra Suleva Nõmmika z roku 1981 obsahoval baletní pantomimu Kaleviopeg. Šlo o mnohovrstevnou parodii. Ironizovala přehnanou ambicióznost sovětských amatérských vystoupení (např. když si členové zájmových kroužků zemědělských družstev vybírali k umělecké prezentaci materiál, na který jim tzv. nestačily síly, a jejich představení pak působila nechtěně komicky), zesměšňovala také formy a klišé klasického baletu či scénického zpracování lidového tance.

Internetové zdroje:

„„Mõõkade tagumine“ balletisüidist „Kalevipoeg“, Eugen Kapp, HNSO.“ [„Kování mečů“ z baletní suity]. *YouTube* [online] [cit. 15. 10. 2022]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=psO0y-9a-wc>.

„Rudolf Tobias.“ *Wikipedia. The Free Encyclopedia* [online]. [cit. 10. 10. 2022]. Dostupné z: <https://en.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Tobias>.

Estonian Epic *Kalevipoeg*: A Reflection of Folk Singing and Perpetual Musical Inspiration

The paper provides an interesting comment on the Estonian epic *Kalevipoeg* (or *The Son of Kalev* in English). Its author, Friedrich Reinhold Kreutzwald (1803–1882), collected folk songs, myths, fairy tales, proverbs, and peculiar sayings. He worked on the epic for a full ten years. The first version of the work was not allowed to be printed due to tsarist censorship: in a revised and expanded form (with 18,994 verses), *Kalevipoeg* was published in parts thanks to the Estonian Learned Society (Õpetatud Eesti Selts) in 1857–1861. The question of how the epic relates to music is examined from several perspectives: especially with focus on the text, whose very first sentence reflects the musical production. Such a musical beginning becomes a very characteristic and supporting feature of the entire epic. There is not a single story in the epic that does not include song and music. Kreutwald's epic also had a profound effect on the Estonian people, initiating a revival both nationally and socially. Sparking interest in Estonian literature, it was a source of creative enthusiasm for numerous writers, composers, playwrights, and other artists.

Key words: music and literary text, Friedrich Reinhold Kreutzwald, Estonian culture, national epic, folk tradition as an inspiration.